

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 1, Nisan/April 2024]

Yunus KAPLAN

<https://orcid.org/0000-0002-2421-253X>

Prof. Dr.

yunuskaplan80@gmail.com

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

<https://ror.org/03h8sa373>

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

İsmail Hikmeti'nin Farsça-Türkçe Manzum Sözlüğü: Tuhfe-i Nâ-dîde

*Ismail Hikmeti's Persian-Turkish Poetic Dictionary:
Tuhfe-i Nâ-dîde*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15.11.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 20.04.2024

Yayın Tarihi/Published: 30.04.2024

Atıf/Citation

Kaplan, Y. (2024). İsmail Hikmeti'nin Farsça-Türkçe Manzum Sözlüğü: Tuhfe-i Nâ-dîde. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8(1), 536-558. <https://doi.org/10.34083/akaded.1391554>

Kaplan, Y. (2024). Ismail Hikmeti's Persian-Turkish Poetic Dictionary: Tuhfe-i Nâ-dîde. *Journal of Academic Language and Literature*, 8(1), 536-558. <https://doi.org/10.34083/akaded.1391554>

Makale Bilgisi | Article Information

Değerlendirme Review Reports	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) Double-blind. (Two External Referees)
Etik Beyan Ethics Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur Ethical principles were followed during the preparation of this study
Etik Kurul Belgesi Ethics Committee Approval	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir Article does not require an Ethics Committee Approval.
Etik Bildirim Complaints	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması Conflicts of Interest	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Benzerlik Taraması Similarity Checks:	Yapıldı Yes - iThenticate
Telif Hakkı ve Lisans Copyright&License	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International

© Yunus KAPLAN | Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4.0 International](#)

Öz

Klasik Türk edebiyatının sahip olduğu renkli zenginliği yansıtan edebî türlerden biri olan ve genel itibarıyla Türkçe dışında farklı bir dilin öğretimini kolaylaştırmak için tanzim edilen manzum sözlük türünde birçok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan biri de 18. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden İsmail Hikmetî'nin (öl. 1773) Farsça-Türkçe şeklinde tanzim ettiği *Tuhfe-i Nâ-dîde*'dir. 1161/1748 yılında telif edilen eserin şimdilik bilinen tek yazma nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 3638 numarada kayıtlıdır.

Müellifinin ifadesiyle Farsça-Türkçe manzum sözlüklerin en meşhuru olan *Tuhfe-i Şâhidî*'de bulunmayan bazı kelimeleri ihtiva eden *Tuhfe-i Nâ-dîde*, mensur bir mukaddime ve kelime anlamlarının verildiği beyit sayısı 13 ile 34 arasında değişkenlik gösteren beş kıt'adan müteşekkildir. Beyit sayısı 99'u bulan kıt'aların tanziminde herhangi bir tertip hususiyeti gözetilmemiş, kahir ekseri isim kökenli olan 290 civarında Farsça kelime ve ibarenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir.

Bu çalışmada manzum sözlükler hakkında özet mahiyetinde bilgilendirmede bulunulduktan sonra, *Tuhfe-i Nâ-dîde*'nin sahip olduğu şekil ve muhteva özelliklerine temas edilmiş ve çeviri yazılı metnine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, manzum sözlük, İsmail Hikmetî, Tuhfe-i Nâ-dîde.

Abstract

One of the literary genres reflecting the colorful richness of classical Turkish literature and generally aimed at facilitating the teaching of a language other than Turkish is the poetic dictionary. Numerous works of this genre have been composed, and one notable example is Tuhfe-i Nâ-dîde, authored by the 18th-century Sufi poet Ismail Hikmeti (d. 1773) in Persian-Turkish. The sole known manuscript of this work, written in 1161/1748, is currently cataloged as number 3638 in the Hacı Mahmud Efendi Collection at the Süleymaniye Library.

Tuhfe-i Nâ-dîde, acknowledged as the most famous among Persian-Turkish poetic dictionaries, differs from Tuhfe-i Şâhidî, the renowned work of the same genre by the same author. It includes words not found in Tuhfe-i Şâhidî and consists of five stanzas with a prose introduction. The number of couplets providing meanings of words varies between 13 and 34. The stanzas, totaling 99 couplets, lack a specific organizational pattern, and approximately 290 Persian words and phrases, mostly derived from names, are presented with their Turkish equivalents.

This study begins with a brief overview of poetic dictionaries, followed by an exploration of the formal and content-specific features of Tuhfe-i Nâ-dîde. Additionally, the translated text of the work is provided for further examination.

Keywords: Classical Turkish Literature, poetic dictionary, İsmail Hikmetî, Tuhfe-i Nâ-dîde.

Giriş

Sahip olduğu az sözle çok şey anlatabilme özellikleri; vezin, kafiye ve yazıldığı nazım şeklinin yapısal özelliklerinin ahenge olan katkısı ve bu sayede çok daha kısa sürede öğrenilerek hafızada kalıcı olması gibi özellikleriyle manzum metinler, duygu ve düşüncelerin ifadesinde olduğu kadar çeşitli ilim dallarının öğretiminde de her dönemde vazgeçilmez bir araç olmuştur. Bu vesileyle İslâmî ilimlerden tasavvufa, tarihten coğrafyaya, şehircilikten mimariye, gramere hatta tıbbaya kadar birçok ilim dalında olduğu gibi manzum metinlerin çokça rağbet görüp istifade edildiği ilim dallarından biri de lügat ilmi olmuştur.

Sözlükler, canlı bir mefhum olan bir dilin tarih boyunca sahip olduğu kelime hazinesinin muhafazasında ve bu dildeki kelimelerin tarihî seyir içinde geçirmiş olduğu değişimleri kayıt altına almaları bakımından oldukça önemli eser türleridir. Genellikle farklı milletlere mensup fertlere kaynak dili öğretme amacıyla yazılan bu eserler, sadece dil öğreniminde başucu kaynağı olan bir eğitim aracı değil aynı zamanda yazılmış oldukları dilleri konuşan milletlerin sahip olduğu maddi ve manevi kültürel birikimleri de yansıtan önemli yazılı vesikalardır. Yüzyıllar boyunca tarih sahnesinde göstermiş oldukları başarılarla kendinden söz ettirmiş köklü ve kadim milletlerin zengin edebî birikimleri içinde bu türden yazılmış sayısız eserlere tesadüf edilmektedir (Kaplan, 2020, s. 42).

Klasik Türk edebiyatı geleneğinde de çok iyi bir edebî birikime sahip oldukları kadar almış oldukları sağlam bir eğitimle birlikte özellikle Arapça ve Farsça dilleri üzerine iyi bir gramer ve kelime bilgisine sahip olan nasirler ve şairler, birçok türde olduğu gibi lügat alanında da manzum eserler vücuda getirmekten geri durmamışlardır. Bu anlamda 13. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyıla kadar daha çok tuhfe olarak tesmiye olunan onlarca manzum sözlük kaleme alınmıştır. Farklı dillerde yazılmış olanları mevcut olmakla birlikte bu türdeki eserlerin kahir ekseri Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe veya Arapça-Farsça-Türkçe şeklinde tanzim edilmiştir.

Bu minvalde kaleme alınan manzum sözlüklerden biri de 18. yüzyıl şairlerinden İsmail Hikmetî'nin Farsça-Türkçe şeklinde tanzim ettiği *Tuhfe-i Nâ-dîde*'dir. Bu çalışmada *Tuhfe-i Nâ-dîde*'nin sahip olduğu şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durulduktan sonra eserin çeviri yazılı metnine yer verilmiştir.

1. Manzum Sözlük Tarihçesine Genel Bir Bakış

İlk manzum gramer kitabı ve sözlük yazımına XI. yüzyıldan itibaren rastlanır. Bu ilk örnekler de Arap dilciler tarafından ve kaside tarzında kaleme alınmıştır. Yemenli dilci ve şair İsmail b. İbrahim b. Muhammed er-Ribî (öl. 1087)'nin *Kaydû'l-Evâbid* adlı eseri, Halil b. Ahmed'in *Kitâbu'l-Ayn*'indeki kelimeleri içeren kaside tarzında yazılmış Arapça bir sözlüktür. Ez-Zemahşerî'nin 513-514/1119-20 yılları arasında yazdığı *el-Mufasssal*ı, İbn Mâlik adıyla meşhur Cemâlüddin Ebî Abdullâh Muhammed b. Mâlik bet-Tâci (öl. 1274)'nin *Teshilü'l-Fevâ'id ve Tekmilü'l-Makâsîd*ı, öğrenciler için

yazılmış Arapçanın temel gramer kurallarını da işleyen önemli manzum eserlerdendir. Edîb Natanazzî (öl. 1106)'nin *Düstûru'l-Lüga ve Kitâbü'l-Halâs* adlarıyla bilinen eseri ise iki dilli manzum sözlük tarzının ilk örneğini teşkil eder (Öz, 2016, s. 51).

İki dilli manzum sözlük geleneğinin ilk örneği, XIII. yüzyıl müelliflerinden Bedrüddin Ebû Nasr Mes'ûd (Mahmûd) b. Ebi Bekr el-Ferâhî'nin *Nisâbu's-Sıbyân*'ıdır. Arapça kelimelerin Farsça karşılıklarıyla nazmedildiği bu manzum sözlük, XIII. yüzyıldan sonra, Arapça öğrenmek ve öğretmek için mektep ve medreselerde okutulmuş ve ezberletilmiş; İran, Anadolu, Türkistan ve özellikle Hindistan'da büyük ilgi görmüştür (Öz, 2016, s. 51-52).

Anadolu'da ilk manzum sözlük örneklerinin Arapça-Farsça şeklinde kaleme alınmış oldukları bilinmektedir. Bu durumun temel nedeni olarak 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu'da konuşma dili olan Türkçenin yanında Farsçanın resmî dil, Arapçanın ise ilim dili olarak ön plana çıkmış olması gösterilebilir. Bu iki dilin öğrenimi ve öğretiminin daha etkin yapılabilme ihtiyacına cevap vermek amacıyla kaleme alınan manzum sözlük örnekleri; zamanla çeşitlilik kazanmış olmakla birlikte daha çok Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe ve Arapça-Farsça-Türkçe olmak üzere üç şekilde sözlük yazımı yaygınlık kazanmıştır (Kaplan, 2018, s. 56).

Bu meyanda Anadolu'da ilk manzum örnek, İsfahan kadısı Seyfüddîn Zekeriyâ'nın torunu Çemişgezek kadısı Şemsüddîn Ahmed'in oğlu Şükrullah'ın 1242-43 yılında Arapça-Farsça şeklinde kaleme aldığı *Zühretü'l-Edeb*'dir. Hüsameddin Hasan b. Abdülmü'min el-Hoyî'nin *Nasîbü'l-Fityân* ve *Nesîbü't-Tıbyân*'ı, Abdülhamîd el-Engürî'nin 1356 yılında telif ettiği *Silkü'l-Cevâhir*'i, Germiyanlı şair Ahmedî'nin 1360-1377 yılları arasında nazmettiği tahmin edilen *Mirkâtü'l-Edeb*'i ve yine Germiyanlı şair Ahmed-i Dâî'nin Şehzade Murad'ın okuması için kaleme aldığı *Ukûdü'l-Cevâhir*'i bu tarzda yazılmış ilk manzum sözlüklerdir (Öz, 2016, s. 48).

2. Manzum Sözlüklerin Genel Özellikleri

Daha çok ilim adamları ve şairler tarafından kaleme alınan manzum sözlüklerde yer alan kelimelerin feshata ve belagata uygun olmasına özen gösterilmiş; bununla düzgün konuşma ve maksadı güzel ifade etme melekesinin kazandırılması, konuşma ve yazıda akıcılığın sağlanması düşünülmüştür. Manzum sözlük yazarları, eserlerinin aruzu iyi bilen kişilerce vezin üzere okutulup ezberletilmesine ısrarla vurgu yapmışlardır. Manzum sözlüklerin yazımı "fenn-i hatîr" olarak görülse de bu tarz sözlükler, okuyanlar ve okutanlarca "hacmi küçük, faydası çok ve ezberi kolay" eserler olarak nitelendirilmiştir (Öz, 2016, s. 53).

Manzum sözlüklerle ilgili dikkati çeken önemli hususlardan biri, bunların özellikle şairler tarafından kaleme alınmış olmalarıdır. Manzum sözlükler çoğunlukla mesnevi nazım şekliyle yazılmış bir giriş, yani mukaddime ile başlar. Asıl kısım olan sözlük bölümü ve nihayet yine mesnevi tarzında yazılmış olan hâtime ile sona erer. Bu tür sözlüklerin giriş kısımlarında klasik bir divan tertibini andıran hamdele ve salveleden

sonra, eserin telif sebebinin anlatıldığı bir küçük bölüm de yer alır. Sebeb-i telif kısmında eserin hangi sebep ve amaçla yazıldığı da ayrıca belirtilir, eserin ismi verilir, ayrıca dil öğrenmenin faydaları hususunda müellifin görüşleriyle karşılaşılır. Manzum sözlüklerin toplam beyit sayıları farklılık göstermekle birlikte 100 beyitten başlayıp 1300 beyte kadar ulaşan hacimdeki manzum sözlüklere rastlamak mümkündür (Kılıç, 2007a, s. 342).

Manzum sözlükler, daha çok küçük yaştaki çocuklara ve eğitime yeni başlayanlara ezber yoluyla önemli sayıda kelime ve gramer kurallarının öğretilmesi yanında edebiyat ve aruz bilgileri de sunmaları bakımından nazmın talebeye daha hoş ve cazip gelmesi, vezin üzere kolayca okunmaları ve tekrar yoluyla kısa sürede ezberlenmeleri bakımından da ilgi görmüştür. Bu sözlüklerde bazı edebî sanatlar, bahir ve vezinler öğretilerek aruz konusunda bilgi edindirme amacı güdülmüş, şiire ve şairliğe yatkın olanların yeteneklerinin geliştirilmesi arzulanmıştır. Manzum sözlüklerde dili iyi kullanan şairlerin ve ediplerin nazım ve nesirde kullandıkları kelimeler ile inşa sanatında kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler nazmedilmiş, nadir kullanılan kelimelere ise yer verilmemiştir (Öz, 2016, s. 53).

3. Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler

Farsçanın öğretimine yönelik Türkçe açıklamalı sözlüklerin, Arapça-Farsça lügatlerin yetersiz kaldığı bir zamanda devreye girdiği görülmektedir. Çünkü Farsça-Türkçe sözlükler yazılmadan önce bu ihtiyaç, manzum ya da mensur Arapça-Farsça sözlüklerde Farsça kelimelerin satır altlarına Türkçe karşılıklarının yazılması suretiyle karşılanmış; ancak bu şekil Türkçe alt tercümeli Arapça-Farsça sözlükler ihtiyaca cevap vermeyince Farsça-Türkçe sözlük yazılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Öz, 2016, s. 49).

Bu ihtiyaca istinaden Anadolu'da kaleme alınmış olan ilk Farsça-Türkçe manzum sözlük, Hüsam b. Hasan el-Konevî'nin 1399-1400 yılında yazdığı *Tuhfe-i Hüsâmî* (Arslan, 2016) isimli eserdir. Bu eserden sonra Farsça-Türkçe şeklinde birçok manzum sözlük tanzim edilmiştir. Lütfullâh Halîmî'nin *Bahru'l-Garâyib*'i (Uzun, 2020), Mehmed b. Yahyâ-yı Konevî'nin *Şâdiyye*'si (Öz, 2016, s. 115), Şâhidî İbrahim Dede'nin *Tuhfe-i Şâhidî*'si (İmamoğlu, 2005; Kılıç, 2007), Lâmiû Çelebi'nin *Lügat-ı Manzûme*'si (Öztahtalı, 2004), Osman b. Hüseyin-i Bosnavî'nin *Manzûme*'si (Okumuş, 2011), *Nazmu'l-Esâmî* (Şişman, 2016), Nakîb-zâde Ni'metî'nin *Tuhfe-i Ni'metî*'si (Gören, 2016), Hasan Rızâyî'nin *Kân-ı Me'ânî*'si (Turan, 2012), Şemsî'nin *Tuhfe-i Şemsî*'si (Düzenli & Turan 2016), Hâfız Abdullâh b. Halîl'in *Tuhfetü'l-Hâfız*'ı (Düzenli 2015), Sünbülzâde Vehbî'nin *Tuhfe-i Vehbî*'si (Kılıç, 2007b), İlmî Alî Efendi'nin *Nazm-ı Bedî*'si (Gözütok, 2016), Bozoklu Osman Şâkir Efendi'nin *Nazm-ı Dil-ârâ*'sı (Duru & Eren, 2014), Mes'ûd Lutfî Efendi'nin *Tuhfe-i Lutfî*'si (Tanyıldız, 2013), Süleymân Dürri'nin *Güher-rîz*'i (Selçuk ve Algül, 2015), Osmân Şıklosî'nin *Tuhfetü'l-Ma'nâ*'sı (Demirkazık, 2019), Kayserili Fethî'nin *Tuhfe-i Fethiyye*'si (Efe, 2024), Ahmed Remzî'nin *Tuhfe-i Remzî*'si (Kartal, 2003) bu meyanda zikredilmesi gereken eserlerdir.

Yukarıda zikredilen manzum sözlükler dışında Türk edebiyatında Farsça-Türkçe şeklinde tanzim edilen manzum sözlüklerden biri de İsmail Hikmetî'nin *Tuhfe-i Nâ-dîde* adlı eseridir.

4. İsmail Hikmetî ve Tuhfe-i Nâ-dîde'si

4.1. Hayatı

İsmail Hikmetî'nin hayatı hakkında tezkirelerde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şairin hayatı hakkında eldeki bilgiler, Hüseyin Vassaf'ın *Sefîne-i Evliyâ*'sında, Süleymaniye Kütüphanesi Hüdâyî Efendi Bölümü'nde bulunan bir tomarda ve *Dîvân*'ında biyografisi hakkında vermiş olduğu sınırlı bilgilerden ibarettir.

Hüseyin Vassaf'a göre Edirne'de dünyaya gelmiştir. Asıl adı İsmail, şiirlerinde kullandığı mahlas ise Hikmetî'dir. İsmail Hikmetî'nin Ahmed Sâkî'nin halifesi olması, şeyhinin ölümünden sonra Edirne'de Salı Tekkesinin başına geçmiş olma ihtimalini düşündürmektedir. Yine Hikmetî'nin şiirlerinde Edirne ve İstanbul'un çeşitli semtlerinden bahsetmiş olması, çeşitli vesilelerle bu şehirlerde bulunduğunu göstermektedir.

Halvetî tarikatının Uşşakiye koluna mensup olan Hikmetî'nin vefat tarihiyle ilgili farklı görüşler söz konusudur. Hüseyin Vassaf, vefat tarihini 1751 olarak gösterse de Süleymaniye Kütüphanesindeki tomarda 1187/1773-74 yılında vefat ettiği kayıtlıdır. Şairin *Dîvân*'ını bitirmesi üzerine düşürdüğü 1180/1766-67 yılı da tomarda belirtilen 1187/1773-74 tarihinde öldüğüne yönelik bilgiyi teyit eder niteliktedir.¹

Şiirlerine daha çok tasavvufî neşvenin hâkim olduğu mutasavvıf bir şair olan İsmail Hikmetî'nin bu çalışmaya konu olan tuhfesi dışında *Dîvân*'ı vardır. Tespit edilen dört nüshası üzerinden yapılan tenkitli metnine göre bu *Dîvân*'da dîbâce dışında 131 kaside, 430 gazel, 38 murabba, 11 muhammes, 10 müseddes, 6 müsemmen, 2 muaşşer, 3 kıta, 3 mesnevi ve 11 müfred olmak üzere toplam 645 manzume bulunmaktadır (Sona, 2012, s. 40).

4.2. Tuhfe-i Nâ-dîde

4.2.1. İsmi ve Telif Tarihi

Eldeki tek yazma nüshada müstensih tarafından *Hâzâ Tuhfe-i Nâ-dîde Te'lif-i Hikmetî İsmâ'il Uşşâkî Gaferallâhu Anh* başlığıyla eserin ismine işarette bulunduğu gibi İsmail Hikmetî de mensur mukaddimedede ve eserin telif tarihini belirttiği beyitte hem kendi ismini ve künyesini hem de eserin isminin *Tuhfe-i Nâ-dîde* olduğunu ikişer kez açıkça zikretmiştir:

¹ Hikmetî'nin biyografisi oluşturulurken Fatih Sona tarafından hazırlanan "*İsmail Hikmetî ve Divânı*" başlıklı doktora tezinden istifade edilmiştir. Şairin hayatı hakkında daha fazla bilgi için bk. (Sona 2012, s. 7-21).

... bilâ-i'vicâc-ı nazm u **Tuhfe-i Nâ-dîde** ismiyle müsemma kılup... Ol sebebden bu haķir-i pür-takşir **Hikmeti İsmâ'il-i 'Uşşâķi** taħşil-i ma'rifetiñ sâlikiniñ keşret-i sa'y u himmetlerin müşâhede itmekle... (vr. 1a)

Tuhfe-i Nâ-dîdemiñ târiħin bil bendeyi
Hikmet İsmâ'il-i 'Uşşâķi[yi] 'add it ey püser (Kit. 5/32)

Şair, yukarıdaki beyitte eserin telif tarihi olarak “Hikmet İsmâ'il-i 'Uşşâķi” ibaresinin dikkate alınmasını istemiştir. Bu ibaredeki kelimelerin ebced hesabındaki karşılığı olan 1161/1748 yılı, aynı zamanda *Tuhfe-i Nâ-dîde*'nin telif tarihidir.

4.2.2. Şekil ve Muhteva Özellikleri

Farsça-Türkçe manzum bir sözlük olan ve kısa bir mensur mukaddimeyle başlayan *Tuhfe-i Nâ-dîde*, klasik Türk edebiyatında telif veya tercüme şeklinde kaleme alınan birçok eserde yaygın bir gelenek hâlini alan hamdele-salvele, tevhit, na't, münacat, sebab-i telif ve hatime gibi bölümlerden mahrumdur. Eser bu hâliyle mukaddime ve kelimelerin anlamlarının verildiği sözlük bölümünden müteşekkildir.

Hikmeti, mensur mukaddime bölümünde Allah'a hamd edip Hz. Peygamber'e salatta bulunduktan sonra; *Tuhfe-i Nâ-dîde*'yi yazma sebebini açıklar. Hikmeti; İbrahim Şâhidî'nin *Tuhfe-i Şâhidî* adlı manzum sözlüğünde hem sözü uzatmamak için hem de eserden istifade edenlerin zihinlerine ağırlık çökmesini istememiş olabileceği için aruzun “mütedârik, garîb, karîb, müşâķil” ve “medîd” bahirlerine yer vermediğini söyledikten sonra; *Tuhfe-i Şâhidî*'de bulunmayan bu beş bahrin faydalarını ikmal için *Lugat-ı Deşîşe*² ve *Lugat-ı Ni'metullah*'tan³ seçmiş olduğu kelimelerle eserini vücuda getirdiğini dile getirmiştir.

Mukaddimenin ardından beş kıt'adan müteşekkil olan sözlük bölümü gelmektedir. Kıt'alardaki beyit sayısı 13 ile 34 arasında değişkenlik gösteren eserdeki toplam beyit sayısı 99'dur. Kıt'aların tanziminde vezin, kafiye ve kelimeler arasındaki anlam münasebeti gibi herhangi bir tertip hususiyeti gözetilmemiştir.

Manzum sözlüklerde kıt'a sonlarında, söz konusu kıt'aların tanziminde kullanılan bahir ve vezinlerin bilinip bu vezin üzere kolayca ezberlenmesi amacıyla aynı vezinde bir ya da iki takti beyti yazılması çok yaygın bir usuldür. Bu beyitlerde bahrin adı söylenir ve veznin tef'ilelerine yer verilir (Öz, 1996, s. 65).

Hikmeti de bu yaygın geleneğe mütenasip bir şekilde kıt'aları takti beyitleriyle zenginleştirme yoluna gitmiştir. Ancak o, birçok tuhfe yazarından farklı olarak

² *Lugat-ı Deşîşe* adıyla şöhret bulan eserin asıl adı, *Tuhfetü's-Seniyye ile'l-Hazreti'l-Haseniyye*'dir. Deşîşi lakabıyla bilinen Amasyalı Mehmed b. Mustafa b. Lütfullah tarafından 988/1580 yılında tamamlanmış ve III. Murad (1574-1595) döneminde 985-998/1577-1590 yılları arasında Mısır Beylerbeyi olan Hasan Paşa'ya sunulmuştur (Öz, 2016, s. 167).

³ Nimetu'llâh Ahmed b. Kadı Mübârek Er-Rumî tarafından 947/1541 yılında tamamlanan Farsça-Türkçe sözlük. Yazar, eserin adını kendi adına izafeten *Lugat-ı Ni'metu'llâh* koyduğunu belirtmiştir. Sözlük, Farsça bir mukaddime ve üç bölümden meydana gelmektedir (Karakılıç Akı, 2022).

kıt'aların hem başında hem de sonunda ikişer beyitlik takti beyti yazarak farklılık göstermiştir. Şair, bu takti beyitlerinde kıt'alarda tercih edilen bahir isimlerini zikrederek kullanılan vezinleri belirtmiş; Allah'tan başka kimseden medette bulunulmaması, şükretme, Hakkı zikredip şeytandan kaçma ve ölüm gibi temalara yer vermiştir.

*Gördi hüsnün bulunmaz taht-ı şevketde
Kaldı bahr-ı müşâkil bahr-ı hayretde*

*Fâ'ilâtün mefâ'ilün mefâ'ilün
Olsun icrâsı sâlim 'izz ü rifatde* (Kıt. 4/1-2)

Tuhfe-i Nâ-dide'de mevcut 5 kıt'ada "mütedârik, garîb, karîb, müşâkil" ve "medîd" olmak üzere aruzun beş bahrine ait beş farklı kalıp kullanılmıştır. Kafiye itibarıyla ise mürdef ve mücerred olmak üzere iki farklı kafiye türü tercih edilmiştir. Kıt'aların yazılmış oldukları bahir, kalıp ve kafiye dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Kıt'a Numarası	Bahir	Kalıp	Kafiye	
1	mütedârik	<i>fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün</i>	mürdef	
2	garîb	<i>fâ'ilâtün fâ'ilâtün müstefilün</i>	mücerred	
3	karîb	<i>mefâ'ilün mefâ'ilün fâ'ilâtün</i>	mücerred	
4	müşâkil	<i>fâ'ilâtün mefâ'ilün mefâ'ilün</i>	mürdef	
5	medîd	<i>fâ'ilâtün fâ'ilün fâ'ilâtün fâ'ilün</i>	mücerred	

290 civarı Farsça kelime veya ibarenin Türkçe karşılıklarına yer verildiği *Tuhfe-i Nâ-dide*'de, beyitlerde karşılığı verilen kelime veya ibare sayısı her ne kadar 1 ile 6 arasında farklılık gösterse de daha çok 4 ile 5 kelime arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Aynı zamanda karşılıkları verilen kelimelerin tertibinde, kaynak dil olarak (Arapça veya Türkçe) öncelik sırası da gözetilmemiştir:

*Resen-tâb ip büken hırma ipidür hem
Verânic cevz-i Hindî hem oldı rânic*

*Yelencüh âlfenc 'ūd ey koğu hoş-bū
Ağaç yaprağı fermâ nec perde hevdec* (Kıt. 3/7-8)

Tuhfe-i Nâ-dide'de, kıt'alarda karşılıkları verilen kelimelerde anlam bakımından tematik bir bütünlük sağlanamamış olursa da bazı beyitlerde birbiriyle anlamca mütenasip kelimeler bir arada kullanılmıştır:

Mey içen **bâde-nüşdur mest ser-hoşdur**
Hem **kağeh feyhac** olmuş şâf süci **mey-nâb** (Kıt. 4/10)

Râhvân bac alan **râhbân** yolcu yol
Bekleyen **râhbân** **karavul dîdebân** (Kıt. 1/5)

Manzum sözlüklerde her ne kadar ağırlıklı olarak isim kökenli kelimeler tercih edilmişse de mastar veya çekimli hâllerdeki çeşitli fiillere de tesadüf edilmektedir. Bu durum, *Tuhfe-i Nâ-dîde* için de geçerlidir:

Oldı olur **dimek şüd şeved hem büved**
Bildi **dânist dâned** bilür bil **be-dân** (Kıt. 1/7)

Bazı beyitlerde aynı anlama gelen yani anlamdaşlık özelliği gösteren birden fazla kelimeye yer verildiği de olmuştur:

tarunîñ yarmasından ger olsa bir aş
Dinür **ğarenc** dağı **ğarnec** oldı **ğarmec** (Kıt. 3/12)

Tîrdândır **kubû[r]** **terkeş** yelek **tâliš**
Oldı **tîmâc** nişân **âmâc** u hem **pâyâb** (Kıt. 4/8)

Manzum sözlüklerin genelinde karşılaşılan ortak özelliklerden biri de karşılıkları verilen ibarelerin genellikle kelimelerden müteşekkil olmasıdır. Ancak bu eserlerde kelime öğretimi dışında konuşma bilgisine yönelik hazır kalıpların da öğretimi amaçlandığı için zaman zaman kısa cümle şeklinde veya terkip hâlindeki ibarelerin de karşılığına yer verilmiştir (Kaplan, 2022, s. 662). İsmail Hikmetî de eserinde yer yer bazı söz kalıplarını tercih etmekten geri durmamıştır:

Gü imrüz hamd bügzâr ez-fıkr-i ferdâ
Bugün **şükr** it yarınki **endîşeden** geç (Kıt. 3/14)

Özel isim hüviyetine sahip bazı kelimeleri bünyelerinde barındırmaları, manzum sözlüklerin sahip olduğu ortak özelliklerden bir diğeridir. Bu kabilden birkaç kelimeye *Tuhfe-i Nâ-dîde*'de tesadüf edilmektedir:

Sindiban oldı bir **nâr [u]** âresdür **çenâr**
Tağ **Tehlân** **Furât** ırmağı **Râfidân** (Kıt. 1/15)

Manzum sözlükler, kaleme alındıkları dönemlerde dil öğretimine yardımcı olmak dışında ihtiva ettikleri zengin dil malzemeleri bakımından da oldukça önemli eserlerdir. Bu eserler, aynı zamanda canlı bir mefhum olan dilin tarihi seyir içinde maruz kaldığı değişimleri takip edebilme imkânı da sunarlar. Bu anlamda dildeki değişimlerin en somut örneklerinden birisi de arkaik olarak adlandırılan ve güncelliğini kaybederek kullanımdan düşmüş kelimelerdir (Kaplan, 2022, s. 72).

Bir dönem Türkçenin sahip olduğu kelime zenginliğine katkı sağlayan ancak çeşitli sebeplerle zamanla kullanımdan düşmüş bazı arkaik kelime numunelerini *Tuhfe-i Nâ-dide*'de görmek mümkündür. “Dürüşmek (Kıt. 3/6), eşkin (Kıt. 2/5), kursağı (Kıt. 1/8), oklağı (Kıt. 1/1), süci (Kıt. 4/10), tardağan (Kıt. 1/20), tutcak (Kıt. 2/11), yanılmaç (Kıt. 1/3)” ve “yastıgaç (Kıt. 1/1)” bu meyanda kullanılan kelimelerdir.

5. Nüsha Tavsifi

Tuhfe-i Nâ-dide'nin eldeki tek nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 3638 numarada kayıtlıdır. Toplam sekiz varak hacminde olan bu yazmanın 1a-4b varakları *Tuhfe-i Nâ-dide*'ye, 4a-8b varakları ise *Tuhfe-i Şahîdî*'de yer alan bazı kelimelerin Türkçe karşılıklarına hasredilmiştir. Eserin müstensihisi ve istinsah tarihi belli değildir. 16 satır, çift sütun ve rik'a hatla yazılan eserde başlıklar da dâhil olmak üzere siyah mürekkep kullanılmıştır. Ayrıca karşılıkları verilen kelimeler numaralarla belirtilmiştir.

6. Çeviri Yazılı Metin

Bi'smi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm

Ĥamd ü sipâs ol bâk-i mütekellim Allâha olsun ki mevhibe-i şavt-ı 'ıyândır ve şalavât-ı bî-kıyâs ol seyyidü'l-enbiyâe ve'l-mürselîniñ üzerine olsun ki nâtika-i mevcûdât u maĥlûkâta şefî-i sa'âdetdir. Pes imdi ey taĥb'-ı şafâ şâyeste-i 'ilm ü ĥikmet-i Ĥudâ ihvân-ı bâ-vefâ ey âyîne-i mihr-i mücellâ mazhar-ı âyet-i nûr-ı tecellâ eĥfâl-i bülbül-i güyâ ma'lûm olsun ki bâ'ış-i taĥrîr-i tuĥfe-i luġât oldur ki merĥûm eş-Şeyĥ Şahîdî İbrâhîm 'aleyhi rahmetihi ve Rabb-i Raĥîm pür-güher dürer-bârlarınıñ te'lîfind e ħavâ'id-i 'ilm-i 'arûzda tertîb ü terkîb olunan evzân-ı ma'lûmelerinden bu ebĥar-ı ĥamse ki baĥr-ı mütedârik ü baĥr-ı ġarîb ü baĥr-ı ħarîb ü baĥr-ı müşâkil ü baĥr-ı medîddir tuĥfe-i mihr-i enverlerinden encüm-âsâ ĥasf u kesf idüp vaz'-ı luġât u eş'âr itmede iġmâz buyurduklarından nikât bu ola ki taĥvîl-i nazm-ı kelâmdan ħalibîn ü râġibîniñ zihn ü taĥbî'atlarına şıħlet-i vesenlik 'arîz olmasun için fevâeid-i ihtîşârı taleb eylemiş olar. Yâĥud talebeniñ idrâk-i pâk-isti'dâdlarına i'timâd itmiş olar. Ol sebebden bu ĥaħîr-i pür-taħşîr **Ĥikmetî İsmâ'îl-i 'Uşşâķî** taĥşîl-i ma'rifetiñ sâlikiniñ keşret-i sa'y u himmetlerin müşâhede itmekle bi-ĥasebî'l-iġtizâe ol 'arif-i bi'llâh Şeyĥ Şahîdî İbrâhîm-i Mevlevî Ĥazretlerine intisâben aĥbâb-ı şâdıķın ü eĥfâl-i nûr-ı 'ayn-ı 'aşîķîne maĥabbeten üstâdımız eş-Şeyĥ Muştafa Efendi edâma'llâhu te'âlâ ĥazretleriniñ izn ü himmetleriyle muvaffaķ olup tuĥfe-i mezkûrede bulunmayan ebĥar-ı ĥamse-i mezbûreniñ 'ale'l-fevâ'idin tekmîl için Kitâb-ı Deşîşeye ve Ni'metu'llâh luġatlarından nice laĥîf ü 'acîb luġâtı indirâc u evzânî üzre bilâ-i'vicâc-ı nazm ve **Tuĥfe-i Nâ-dide** ismiyle müsemmâ kılpuz zîr-i Tuĥfe-i Şahîdîde ħayd olunmuşdur. Va'llâhu'l-muvaffaķ ve'l-mürşid.

I

El-Ḳıṭ‘atü’l-Ūlā Fī-Baḫri’l-Mütedārik

1. Yā bu baḫr-ı tedārikde bil ḫoş-edā
Eyledüm Tuḫfe içün tedārik saña
2. *Fā‘ilün fā‘ilün fā‘ilün fā‘ilün*
Ḳand-i la‘l-i lebiñden ‘atā ḳıl şehā
3. Evvel oldı **nühüst** hem ebed **cāvidān**
Berşünān bābet ümmet ḳavī **zıkk** cān
4. **Güft** ü **güftend** didi daḫı didiler
Bir bilinmez dili söyleyen **tercemān**
5. **Rāhvān** bac alan **rāhbān** yolcu yol
Bekleyen **rāhbān** ḳaravul **dīdebān**
6. **Ercmend** ārzū ḫürmetlü **berüş bereş**
Oldı **dāşāb** iḫsān ucuz **rāyegān**
7. Oldı olur dimek **şüd şevd** hem **büved**
Bildi **dānist dāned** bilür bil **be-dān**
8. Hem **sengdān** durur ḳurşaḡu ḫaḫşala
Rū-şināsān durur şehri ulusu ‘ayān
9. Daḫı **kirpās** dīvān-ḫāne durur
Rūzbān oldı çāvüş hem **zūrbān**
10. Hem **meces** bil nabız yiridir ey ḫakīm
Hem **züven** çok yatan ḫaste ḡam **ḫimşān**

11. **Tahta-i nân tîr-nân** yaştıgaç oğlağı
Çok **çehândır** azık koyacak **tüşdân**
12. Oldı ter-dâmen oğlan u 'avret ki **pîş**
Oldı **türkân** hatun ikiz **tev'emân**
13. Gitdi di **reft** ü **reftîn** dahı gitmege
Çîstândır yanılmaç di andan **zi-ân**
14. **Pürs** ümîddir **kurâs** oldı defter kitâb
Hem **debistân** mekteb meşel **dâstân**
15. **Sindibân** oldı bir nâr **aresdir** çenâr
tağ **Tehlân** Furât ırmağı **Râfidân**
16. Hem **sepistân** hoş koğu güllük nedir
Didiler oldı **gülgâr** u hem **gülsitân**
17. Pencere **revzen evreng** taht **rengzen**
Rengzân oldı boyayıcı hem **hazân**
18. Oldı ma'sûk **cânân** hem pek güzel
Hem gönül alıcı dilbere **dil-sitân**
19. Hem **âteş-tâb** külhan **kedûh**dur hammâm
Soynacak **câmekân** nâtırâ **destvân**
20. Ahmağa didi **faqlâs** u **kâlûs** hem
Otlayandır **çerân hurd-hân** tardağan
21. Oldı **zührâb** keskin kılıç hem dahı
Kâbzası sîm olan hançere **zülficân**

22. Ol ki geldi cihāndan gider şübhesiz
Ān ki āmed reved ez-cihān bī-gümān

23. *Fā'ilün fā'ilün fā'ilün fā'ilün*
 Ġāfilinden şaşkın olma ey nev-cevān

II

El-**Ḳıṭ'**atü's-**Şāniyeti Fī-Baḥri'l-ġarībi's-Sālimi'l-Müseddes**

1. Eyleyen baḥr-ı ġarībi ezber ḥabīb
 Rāh-ı 'ilmi şı'r içinde olmaz ġarīb
2. *Fā'ilātün fā'ilātün müstef'ilün*
 Sen güzelden ben ġarīb düşmekdir 'acīb
3. **Ers** gözyaşı ma'āza'llāhdır **jekes**
Āb şu **ḥız-āb** deñiz mevci çan **ceres**
4. **Jeng-i defdir** def pulı hem çepçevre **tes?**
 Hem daḥı **sindif** ṭab[ı] oldu **bāng** ses
5. Eşkin at **herbās?** **beġānüş** ceng āleti
 Zaḥm **lūs ser-pāş** gürz urmaḥ daḥı **les**
6. **Hüş-mend zūr-mend** 'ağıllu kuvvetlüdür
 Daḥı hem 'aciz **zebūndur** ırmaḥ **Eres**
7. Hem **kebūsdur** egri ġāfil **vurnās** imiş
Berḥord yegdir ü **līs** çok yiyici **rubes?**
8. Defne **'ūd çerk rand** iz **pey rībāl** esed
 Şoñ **pes** andan şoñra dimekdir **zān sipes**

9. **Râdd** cömerd hem ucuzdur **zâyende zeb**

Ol yimez virmez **bahildir nâkes denes**

10. **Yâb** şüret oldı hem **veys** beñzer dimek

Yüzde olsa nokta-i **karalar menes**

11. Oldı **âzertüş** semender hüdhüd **püpeş**

Zendvâf bülbül **hezâr** hem tutcağ **kafes**

12. Açma Hâkdan ğayra el hiç bir kimseye

Cüz Hudâ meğşây dest bā-beden hiç kes

13. *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün müstef'ilün*

Diñle bu penddir saña besdir añla pes

III

El-Ḳıṭ'atü's-şâlişetü Fî-Baḫri'l-Ḳarîbi's-Sâlimi'l-Müseddes

1. Ḳarîb olmağ dilerseñ cānāna her gāh

Oğut baḫr-ı Ḳarîbi hūbāna ey şāh

2. *Mefâ'ilün mefâ'ilün fâ'ilâtün*

Niçe bir ḫasretiñle āh idelim āh

3. Muraşşa' tâc-ı şeh **dihim** devlete **erc**

Hev[i]l ḳorḫu dilek **püziş** 'özü **püzinc**

4. **Ġalîc** ü **ġalmelîc**⁴ ḳılıç oldı **lerze**

Durur ditreyiş yağma **târâc** u **tâlec**

5. Fetîl **āhinc** ü **āhen-keş** mıḳnaṭısdır

Daḫı çam saḳızı oldı **râtiyānec**

⁴ ġalmelîc: ġalmelîcdür N.

6. Havān **mihrās** atı **mirpās** Őu'le **tūleŐ**
TefeŐ ızgūn dūrūŐmek hem oldu **achac**
7. **Resen-tāb** ip būken urma ipidir hem
Verānic cevz-i Hindī hem oldu **rānic**
8. **Yelencū** ālfenc 'ūd ey ou **oŐ-bū**
Aa yapraı **fermānec** perde **hevdec**
9. Di **devlā⁵** **ākdān** aŐ opraklı yerdir
Daı hem sarmaŐkđır **ferganc** u **fergec**
10. **Őūnec** mūhre **Őinec** evc meydān **esrīc**
Di **tertenc** ince yol egri būgri **kec mec**
11. Di seyf dūŐ **berafec** **kābūs** arı baŐtı
Daı yer altıdır **serd-āb** oldu **dūlec**
12. arunu yarmasından ger olsa bir aŐ
Dinūr **arenc** daı **irnec** oldu **armec**
13. **Fesāfisdir** fısıldı daı **peīcdir**
Mu'ammā hem **lūgaz** gizlū pās **kāic**
14. **Gū imrūz** **amd būgzār ez-fikr-i ferdā**
Bugūn Őūkr it yarınki endīŐeden ge
15. *Mefā'īlūn mefā'īlūn fā'īlātūn*
Gelūr ısmetleri ger tīz ũ ger ge

---

⁵ devlā: devlāc N.

IV

El-**Ḳıṭ'atü'r-Râbi'at Fî-Baḥri'l-Müşâkili's-Sâlimi'l-Müseddes**

1. Gördi ḥüsnüñ bulunmaz taḥt-ı şevketde
Ḳaldı baḥr-ı müşâkil baḥr-ı hayretde
2. *Fâ'ilâtün mefâ'ilün mefâ'ilün*
Olsun icrâsı sâlim 'izz ü rif'atde
3. Hem mürekkeb **zikâb** oldu daḥı **zâkâb**
Oldı **zükkâb** u hem daḥı durur **zirkâb**
4. Yaz **nüvis ḥalb** kalem didid **ḥib[i]rdândır**
Oldı i'lâm erbâbı 'ıyân **sührâb**
5. Hem **şefâric** durur peşmîne ḥelvâsı
Ḳand **sükker** şovuk şerbet durur **cüllâb**
6. **Âbilüc** di nebât-ı sükkere **eblüc**
tatlı dil **cerb** zebân di şerbete **şehd-âb**
7. Ḳanlı şu bulanık şu bitdi şu tulum
Hem **ḥün-âb ḥor-âb pej ğâb** durur **misâb**
8. **Tîrdândır** ḳubû[r] **terkeş** yelek **tâliş**
Oldı **tîmâc** nişân **âmâc** u hem **pâyâb**
9. Hem **besâcdır** fesâd daḥı **ğâb** ekşi
Buldı **yâft** u bulunmaz nesnedir **nâ-yâb**
10. Mey içen **bâde-nüşdur mest** ser-ḥoşdur
Hem **kaḫeḥ feyhec** olmuş şâf süci **mey-nâb**

11. Hem ‘ağ[ı]l oldı **ferhenc** dağı **ferhānc**
Rū-şināsdır firāsetli **hüner** ādāb
12. Bekçi **düz-bān** u bāğ **fergānc** u **jītān**
Oldı zeytūn dağı **çilān** durur ‘unnāb
13. Hāğkı zıkr eyle sen yār olma şeytāna
Yād kün Hāğ mişev tū yār bā sekalāb
14. *Fā‘ilātün mefā‘ilün mefā‘ilün*
Yāver olsun saña ol Hāzret-i Vehhāb

V

Qı‘atü’l-[Hāmise Fī-Baħri’l-Medīd]

1. Ey cemāl-i mihr ferhunde-i necmü’s-sefīd
Devlet ü hüsünüñ begüm gün-be-gün olsun mezīd
2. *Fā‘ilātün fā‘ilün fā‘ilātün fā‘ilün*
Eyle ezber kāmīl ol bil budur baħr-ı medīd
3. **Mīr** olupdur pādişāh ‘adl idici **dādger**
Taħtgāh şehler yeri[dir] bezeyici **sāzger**
4. Mertebe **çāder** durur **bārgāh** ‘asker **sipāh**
Ceng yeridür **rez[i]mgāh zūr** kuvvet şehre **şer**
5. Ol vağ[i]t **ān-gāh begāh** şubħ erte **bām-gāh**
Restkār üstād-ı şālīh durur şan‘at **hüner**
6. Oldı hem **bābāt** lāyık [u] **nigāh** bağmak durur
Hem **ribāt** kerbān-serāy hem yuğarudur **zīver**

7. Hem **raḳān** ḥinnā **raḳūn** u **zer[e]fān** za'ferān
Hem **reviṣ** 'ādet kitāb kāğıd u **defter sifer**
8. Yol yarağı **sāz-ı rāh** murğ-ı ṭurnadır **fiṣām**
Dağı hem hüdhüd **rebūt** lāle-serdir **ṣāne-ser**
9. Sünger **ebrek āb⁶ biyār** şu getür dimek dur[ur]
Gül durur **vil ḡonce** hem ṭomurcuḳ lāle **saḳar**
10. Nesne kim her dem döner **çarḫ** ṣāni' **destkār**
Çām çām⁷ ḳat kat felekdir **sipih** ü geç **güzer**
11. Bir nefes kim derd ü ḡamdan gelür ol **āh vāh**
Uç uça başdan başa **ser-te-serdir ser-be-ser**
12. On bir oldı **yāzdeh** hem **yānizdeh** on iki
Bil **düvāzdeh** hem **düvānezdeh** oldı ey püser
13. Hem on üç **sīzdeh** **çehārdeh**dir on dört on beṣ
Oldı **pānizdeh** ü **ṣānizdeh** oldı ey püser
14. **Heftdeh** ü **hejdeh** **nüvāzdeh** ü **bīst** ü **yek** durur
On yedi on sekkiz on ṭoḳuz yigirmi bir ṣayar
15. **Bīst ü dü** hem **bīst ü se** yigirm'iki yigirmi üç
Bīst ü çār u **bīst ü penç** yigirmi dört yigirmi çıkar⁸
16. **Bīst ü ṣeṣ** ü **bīst ü heft** ü **bīst ü heṣt** ü **bīst ü nüḥ**
Bil ki bu terkīb-i 'aded yüze dek böyle gider

⁶ ebrek āb: ebrenk āv N.

⁷ Çām çām: Çem çem N.

⁸ Vezin tutarsız.

17. İki yüz oldu **duvîst** hem **sevîst** üç yüz durur
Hem **çehâr-şad pân-şad** dört yüz beş yüz şayar
18. Altı yüz **şeş-şad** durur **heft-şad** dur yedi yüz
Hem sekiz yüz **heşt-şad** [u] hem **toğuz yüz bil geçer**
19. Oldı **nüh-şad deh-hezâr** on biñ on bir biñe
Didiler **pânz-deh hezâr** añla bil ey pür-hüner
20. On iki biñdir **düvâzdeh hezâr** hem dağı bil
On üç biñ oldı **sîzdeh hezâr** hem didiler
21. Oldı **çehârdeh hezâr** dağı **pânzdeh hezâr**
On dört biñ on beş biñ oldı kıl şümâr
22. Oldı **şânizdeh hezâr** dağı bil **heftdeh hezâr**
Kim on altı biñ on yedi biñ ey püser
23. Oldı hem **hejdeh hezâr** dağı **nüvâzdeh hezâr**
On sekiz biñ on **toğuz biñ bilür ehl-i nazâr**
24. Geh kem olsun keşr geh ter her hisâbın gâyeti⁹
Bu hisâb üzre eyledi şâhib-i hüner
25. Harf-i cem‘i aña üçdür mişâliñ diñle kim
Ănhâ merdân dānend ey ehl-i başar¹⁰
26. Harf-i inkār üçdür ikrār-ı nebīnā bil hakest
Ăn ki kerd ikrār ne-māned nā-murādī bī-hüner¹¹

⁹ Vezin tutarsız.

¹⁰ Ey ehl-i basar! Onları insanlar bilirler.

¹¹ O kişi, (onun) ne-māned (kalmaz)deki “ne”, nā-murādī (muratsızlık)deki “nā” ve bī-hüner (hünersiz)deki “bī” olduğunu ikrar etti.

27. Mîm ü tâ nehy ü hiṭâb ḥarf-i zarf ez-den şûd
Ey dilet ḥâlî me-kün der-cihân ez-ğam ḥazer¹²
28. Biz demek **mâ** bâ ma'en dâl muzârî ḥarfidir
Ḥaḳ küned bâ-luṭf-ter luṭf u iḥsân luṭf-ter¹³
29. Ḥarf-i izmârsa buved vey o eş îşân cem'î
Meşelhâ bâ-şükr ü naşliye âverdem püser¹⁴
30. Behr-i ferdâ ğam maḥûr Ḥaḳḳ dihed her-ân rızḳ
Şükr bâ vey kün ü hest râz-veş tâ ser-be-ser¹⁵
31. Ey birâder ḥ'âhî devlet Muḥammed-râ kün
Şad dürûd ber-vey ki hest Ḥaḳḳ ceyş-i mu'teber¹⁶
32. **Tuhfe-i Nâ-dîdemiñ** târiḥin bil bendeyi
Ḥikmet İsmâ'il-i 'Uşşâkî[yi] 'add it ey püser
33. *Fâ'ilâtün fâ'ilün fâ'ilâtün fâb'ilün*
Tâ'at üzre ol dir iseñ şafâ şâm u seḥer
34. Bir du'â-yı ḥayr ile kim beni yâd eyleye
İki 'âlemde Ḥudâ anı dil-şâd eyleye

¹² "Mîm" nehy/olumsuzluk, "tâ" hitap, zarf harf(ler)i "ez" "den" oldu. Ey (insan)! Gönlünü dünyada gam ve kederden mahrum etme, (bundan) sakın.

¹³ Hak daha çok lütuf eder, lütuf ve ihsanı daha çoktur.

¹⁴ Ey oğul! Şükür ve bereket ihtiva eden (nice) meseller getirdim.

¹⁵ Yarımın nasibi/rızık için gam çekme, çünkü Tanrı her an rızık verir. Ona şükret, çünkü o tamamen sırdır.

¹⁶ Yüzlerce övgü ona olsun ki gerçekten muteber ordudur.

Sonuç

Klasik Türk edebiyatı geleneğinde manzum sözlük silsilesinin bir halkası olan *Tuhfe-i Nâ-dîde*, 18. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden İsmail Hikmetî tarafından Farsça-Türkçe şeklinde tanzim edilmiştir. 1161/1748 tarihinde telif edilen ve toplam 99 beyit tutarındaki eser, mensur bir mukaddime ve kelimelerin anlamlarının verildiği beş kıt'alık sözlük bölümünden müteşekkildir. Eserde herhangi bir tertip hususiyeti gözetilmeden 290 civarı Farsça kelime veya ibarenin Türkçe karşılıklarına yer verilmiştir.

Tuhfe türündeki diğer eserlerde olduğu gibi *Tuhfe-i Nâ-dîde*'de de daha çok isim kökenli kelimeler tercih edilmiş olursa da mastar veya çekimli hâllerdeki çeşitli fiillere de tesadüf edilmektedir. Kıt'aların hem başında hem de sonunda ikişer beyitlik takti beytine yer verilmiş olması, eseri birçok manzum sözlükten farklı kılan bir özelliktir.

Gerek kurgulanış gerekse de şekil ve muhteva itibarıyla diğer manzum sözlüklerle benzerlik gösteren *Tuhfe-i Nâ-dîde*, her ne kadar diğer örneklere nazaran daha hacimsiz olsa da tuhfe türünün başarılı bir örneğidir. Bu özellikleriyle birlikte eser, şair vasfına sahip bir klasik Türk edebiyatı temsilcisinin kültürel birikimi ve edebî tercihleri hakkında tespitlerde bulunulmasına imkân sunması bakımından önem arz etmektedir.

Kaynaklar | References

- Arslan, A. (2016). *Tuhfe-i Hüsâmî (inceleme, çeviri yazılı metin, dizin)*. [yüksek lisans tezi]. Osmangazi Üniversitesi.
- Demirkazık, H. İ. (2019). Osman Şikloşi'nin Farsça-Türkçe manzum sözlüğü. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 23, 701-757.
- Duru, N. F. & Eren, A. (2014). *Osman Şâkir Bozokî, nazm-ı dilârâ (Farsça-Türkçe manzum lügat)*. Altınpost Yayınları.
- Düzenli, M. B. (2015). Farsça-Türkçe manzum bir sözlük: Tuhfetü'l-Hâfız. *Turkish Studies*, 10(12), 329-370.
- Düzenli, M. B. & Turan, M. (2016). Türkçe-Farsça manzum sözlüklerden tuhfe-i Şemsî. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 122-154.
- Efe, Z. (2024). Farsça-Türkçe manzum bir sözlük: Tuhfe-i Fethiyye. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 12(36), 68-95.
- Gören, N. (2016). *Bursalı Nakibzâde Ni'metî'nin "tuhfe-i Ni'metî" adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğü (metin-inceleme)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Ens.
- Gözitok, M. A. (2016). Manzum sözlük geleneğimizin kayıp halkası: Nazm-ı bedî. *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 55, 127-148.
- İmamoğlu, A. H. (2005). *Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede, tuhfe-i Şâhidî (Farsça-Türkçe manzum sözlük)*. Muğla Üniversitesi Yayınları.
- İsmail Hikmetî, *Tuhfe-i Nâ-dîde*, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 3638.
- Kaplan, Y. (2018). Bilinmeyen bir Arapça-Türkçe manzum sözlük: Lugat-ı Visâlî. *Dede Korkut Dergisi*, 7(15), 54-75.
- Kaplan, Y. (2020). Müellifi ve telif tarihi meçhul bir Arapça-Türkçe manzum sözlük: Bülğatü's-Sıbyân. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 41-70.
- Kaplan, Y. (2022). Zâhidî-i Konevî'nin üç dilli (Arapça-Farsça-Türkçe) manzum sözlüğü Tefviyye. *Kültürk Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 5, 61-83.
- Karakılıç Akı, S. (2023, 10 Eylül). Lügat-i Ni'metullâh (Ni'metullâh Ahmed). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/lugat-i-ni-metullah-ni-metullah-ahmed>
- Kartal, A. (2003). *Tuhfe-i Remzî*. Akçağ Yayınları.
- Kılıç, A. (2007a). Denizlili Mustafa b. Osman Keskin ve eseri manzûme-i keskin. *Turkish Studies*, 2(3), 340-348.
- Kılıç, A. (2007b). Türkçe-Farsça manzum sözlüklerden tuhfe-i Vehbî (metin). *Turkish Studies*, 2(2), 410-475.

- Okumuş, S. (2011). Bosnalı Osmân b. Hüseyin'in Farsça-Türkçe manzum sözlüğü: Tuhfe-i manzûme. Halilovic, Enver (Ed.). *Osmanlı'dan Günümüze Bosna-Hersek Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (s. 509-521). Tuzla Üniversitesi Felsefe Fakültesi Yay.
- Öz, Y. (2016). *Tarih boyunca Farsça-Türkçe sözlükler*. TDK Yayınları.
- Öztahtalı, İ. İ. (2004). *Lâmi'î Çelebi ve lûgat-ı manzumu (tuhfe-i Lâmi'î)*. Gaye Kitabevi.
- Selçuk, B. & ve Algül, M. (2015). Çocuklar için yazılan Farsça-Türkçe manzum bir sözlük: Dürri'nin güher-rîz'i. *Journal of Turkish Language and Literature*, 1(2), 133-164.
- Sona, F. (2023, 10 Eylül). Tuhfe-i Nâ-dîde (Hikmetî). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tuhfe-i-nadide-hikmeti>.
- Sona, F. (2012). *İsmail Hikmetî ve divânı*. [Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Şişman, R. Ş. (2016). Farsça-Türkçe sözlüklerden ilm-i lûgat. *Turkish Studies*, 11(4), 899-974.
- Şişman, R. Ş. (2018). *Esâmî iki dilli sözlük (Türkçe-Farsça manzum sözlük)*. DBY Yayınları.
- Tanyıldız, A. (2013). *Mes'ûd Lutfî Efendi, tuhfe-yi lutfî (Türkçe-Farsça manzum sözlük)*. Akademik Kitaplar.
- Turan, M. (2012). Hasan Rızâyî ve kân-ı ma'ânî isimli manzum sözlüğü. *Turkish Studies*, 7(4), 2939-92.
- Uzun, A. (2020). *Bahrü'l-garâyib, Lütfullah Halîmî*. Pegem Akademi.